

Fra Portugal til Java, der sejlede en brig...

...en undervisningsmateriale om havnenes musik

Del 1 – om rejsen

af Eva Fock og Peter Toft

Til læreren

Undervisningsmaterialet omfatter tekster samt videoeksempler med musikken og tekster, som findes på hjemmesiden <http://www.javagamelan.dk/kroncong.html>

Teksten indeholder baggrundsstof til musik-/historielærere om de store opdagelsesrejser fra slutningen af 1400-tallet, med fokus på portugisernes rejser østover til Java, samt en introduktion til den javanske knejpe musik 'kroncong'.

Indholdsfortegnelse

Globalisering i historisk perspektiv	4
De portugisiske opdagelsesrejsende	5
Portugiserne i førertrøjen	7
Den spansk-portugisiske opdeling af verden	8
Portugiserne når Goa	9
Videre østover	10
Det portugisiske handelseventyr for nedsat kraft	10
Portugiserne i Indonesien	11
Tugu	12
Kroncong	13
Referencer	14

Indledning

Projektet 'Fra Portugal til Java, der sejlede en brig...' er et biprodukt fra Knejpfestivalen i Helsingør 2011, som handlede om havne-knejpemusikken fra de 7 have. I 2011 var der fokus på den musik som opstod i kølvandet på portugisernes opdagelses-/handelsrejser østover, fra Lissabon, syd om Afrika (Kap det Gode Håb), op langs Afrikas østkyst, via Zanzibar over til Indien, med Goa på Indiens vestkyst som centrum, videre østover til Indonesien (Jakarta på Java).

I forbindelse med festivalen var der inviteret musikere fra Portugal, Zanzibar, Goa og Java til Helsingør. Videoeksempler med disse grupper ligger på hjemmesiden:
www.javagamelan.dk/kroncong.html

Del 1 tager dig med på en rejse ud i verden, i portugisernes kølvand, hvor du kan nyde *kroncong*-musikken på Java og se hvordan musiktraditioner mødes og udvikler sig i nye retninger. Materialet omfatter en introduktion til portugisernes rejse østover, hvad der drev dem og om hvordan ny musik opstod i havnene langs deres rejserute. Havet nok kan adskille os fra dem på den anden side....men i virkeligheden har havet langt oftere været et bindeled mellem folk som boede langs kysten. Disse forbindelser afspejles i musikken.

Del 2 er mere rettet mod musiklærere. Her præsenteres *kroncong*-musikken mere detaljeret. Desuden beskriver vi, hvordan den 'nye' musik på Java, med ukuleler og andre vestlige strengeinstrumenter, og den lokale klassiske centraljavanske *gamelan*-tradition (med gonger og metallofoner), mødtes og fandt et nyt fælles udtryk i stilen '*langgam jawa*'. Man kan sige at denne genre er klassisk gamelanmusik i en forenklet udgave, udsat for strengeinstrumenter.

Det er vores håb at folk med interesse i gamelanmusik, men uden adgang til instrumenterne, med dette materiale kan få mod på at afprøve nogle af de kompositoriske strukturer, som gør javansk musik interessant, også i en dansk undervisningssammenhæng. Og hvis du ikke ved hvad gamelan er, så kig på nogle af undervisningsmaterialerne på hjemmesiden <http://www.javagamelan.dk>

Materialet her er blevet til takket være støtte fra Ministeriet for Børn og Undervisnings Tips—og Lottomidler, Center for Kultur og Udvikling (CKU) og World Music Denmark (WMD) og Statens Kunstråds Musikudvalg.

1 – Francesco Rosselli's verdenskort fra 1508 (De Wereld Rond – Portugal, een wereldrijk in de 16e en 17e eeuw, s. 66)

Globalisering i historisk perspektiv

Globalisering og dens musikalske udtryk gennem interessen for 'verdensmusik' forbindes ofte med 1980'erne og derefter, med den populærmusik som opstod i storbyerne rundt om i verden, i kølvandet på en moderne internationalisering. På samme måde forbinder vi også ofte globalisering med noget nutidigt, givetvis fordi vi er blevet mere mobile, fordi moderne medier bringer verden tættere på og fordi vi ser de økonomiske relationer mellem kontinenterne så tydeligt i dag.

Men globalisering er slet ikke noget nyt fænomen, folk har rejst, handlet og udvekslet musik gennem alle tider - ned gennem Europa, på tværs af kontinenter. På jagt efter...noget eller nogen på den anden side af havet. Rejserne langs kysten og på tværs af havet har været helt centrale, når vi taler om globalisering. Søfartsnationerne fandt nye rejseruter og rejsemål, de skabte nye rammer for verdenshandlen og nye koloniale magtforhold. Og havnene fungerede som knudepunkter på de forskellige rejse-bølger.

Da sømændene rejste ud, havde de sange og måske instrumenter med sig. Søfolk fra hele verden bragte musik med sig rundt, og var derved med til at binde verden sammen i musikalsk forstand. Ikke mindst de enkle melodier og små instrumenter blev transporteret rundt på de gamle sejlskibe: fløjter, violiner, tromme og små lokale guitar-typer.

På havneknejerne mødtes søfolk fra hele verden, de udvekslede erfaringer og drømme, de udvekslede fortællinger, sange og instrumenter. Og der blev drukket, sunget, horet og drømt. Sangene blev til lokale genrer, særlige gennem deres forankring i en lokal tradition, og del af en fælles fortælling, fordi de rummede havets lange fortælling: græsk *rembetiko*, portugisisk *fado*, *kroncong* fra Java, danske sømandssange...listen er lang og mangfoldig.

2 – Fado. Gammel portugisisk kakkel fra Sintra

Historien her tager fart i 14-1500-tallet. Den handler om drømme, opdagelser, krydderier....og musik. Musik så sød som sirup og så varm som vinden i det indiske ocean...

De portugisiske opdagelsesrejsende

Vi skal tilbage til europæernes jagt på søvejen til Østens forjættede krydderier, til en tid, hvor 'jordomrejser' endnu var rejser langs ruter som ingen eller få havde besejlet. Med i kaptajnens kiste var et ønske om magt, økonomisk, politisk og religiøs magt – de tre var dengang som nu uløseligt forbundet. I sømændenes vadsække var der drømme om ukendte kyster, nye muligheder og gode indtægter.

3 –Krydderierne kom med arabiske købmænd til Middelhavets kyst, hvor de blev sejlet over til Venedig, til viderehandel i Europa.

De krydderier europæerne jagede kendte vi allerede, for de var i flere hundrede år kommet til Europa ad landvejen østfra – med silkeruten og arabernes handel med Indien og Kina. Venedig var knudepunktet for handlen videre i Europa, og byen var blevet rig, meget rig på denne handel. Så jagten på krydderierne handlede i høj grad om økonomi.

Portugisernes ønske om at finde en alternativ vej til krydderierne skyldtes først og fremmest et ønske om at få adgang til den rigdom som krydderierne medbragte. Handelskonkurrence omkring Middelhavet var en vigtig drivkraft. Hertil kom et ønske om at slå den store religiøse modstander i syd, muslimerne. Ved at finde en alternativ rute uden om den arabiske verden, ville hele

gevinsten ende i de kristne europæeres hænder. Den portugisiske prins Henrique (senere kendt som Henrik Søfareren) var i starten i 1400-tallet involveret i erobringen af de rige mauriske byer i det nordlige Marokko. Vi befinder os på dette tidspunkt stadig tæt på korstogene, på et tidspunkt hvor det muslimske Andalusiske Rige fortrængtes fra den Iberiske Halvø. Så erindringen om religiøs krig, kombineret med ønsket om rigdom og lidt nysgerrighed for at rejse til ukendte steder, formede datidens verden¹.

Op gennem 1400-tallet blev tilførslen af krydderier til Europa besværliggjort, både fordi kineserne lukkede sig om sig selv, og fordi det Osmanniske Rige med erobringen af Konstantinopel fik mulighed for, i perioder, at spærre for landvejen². Hermed fik portugiserne endnu en grund til at søge alternative veje.

Europæernes rejsemål var således de destinationer, hvor araberne havde hentet krydderier og andre luksusvarer i århundreder. Det var altså ikke europæerne som *opdagede* disse områder. Ikke kun var de selvfølgelig 'opdaget' af de indfødte befolkninger. De var også *fundet* af araberne og ofte også kineserne længe før europæerne kom dertil. Men europæerne opdagede nye rejseruter, bl.a. ruten syd om Afrika.

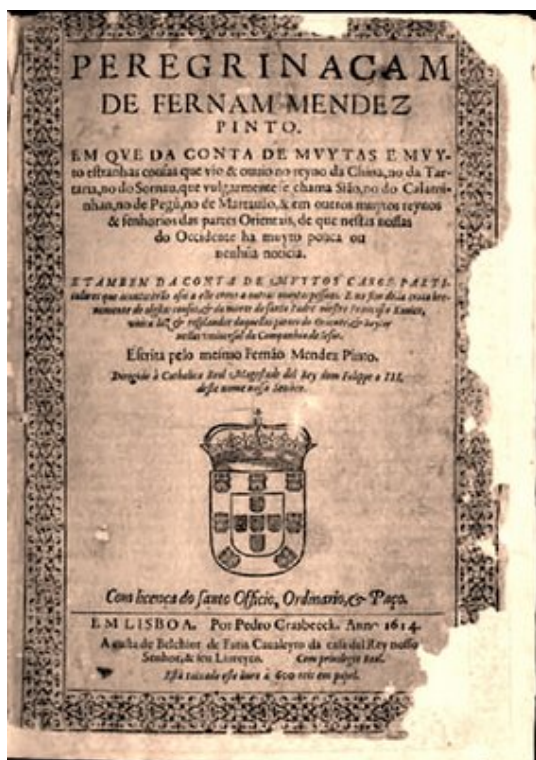
¹ De Wereld Rond – Portugal, een wereldrijk in de 16e en 17e eeuw.

² Thomas Orth: De Store Opdagelsesrejser.

4 – Japansk kort fra 1600-tallet, over verden, med ny anvisning de portugisiske rejseruter (De Wereld Rond – Portugal, een wereldrijk in de 16e en 17e eeuw, s. 19-22)

Ideen om egentlige jordomsejlinger var dog ikke til at begynde med hovedformålet. Dels gik man efter handel, dels var der stadig dele af den brede befolkning som troede at jorden var flad, at man kunne 'falde ud over kanten'.

5 - Peregrinacao: Iflg. et portugisisk manuskript fra 1500-tallet (Peregrinacao af Fernão Mendes Pinto) har portugisiske sømænd bragt over 10.000 *cavaquinho* (se billede herunder, http://www.flickr.com/photos/o_paco/5052303546/), de små firestrengede guitar-lignende instrumenter) med sig ud i verden. Nogle kom til Marokko og Madeira, og udviklede sig til *braguinha* og den 5-strengede *rajão*. Andre kom til Brasilien, hvor de bl.a. blev til *machete*. Andre igen kom til Caribien, og udviklede sig til *quatroen*. Og nogle kom til Hawaii, hvor de blev til *ukulelen*. Og endelig så kom nogle til Java, hvor de blev til instrument-parret *cuk* og *cak*.

Portugiserne i førertrøjen

At det var portugiserne som tog føringen i den europæiske erobring af verdenshavene, var på mange måder oplagt. Landet placering, lige ud til Atlanterhavet, umiddelbart nord for Afrika, hvorfra havet åbner sig både vest- og sydover, er ideelt.

Også politisk var der nogle forhold i 13-1400-tallet, som var ideelle for den store rejseaktivitet:

- en stabil kongemagt, som kunne stå bag etableringen af en flåde som kunne overkomme den enorme opgave det er at sejle jorden rundt og et ønske om at tage magten fra Venedig.

- Portugiserne havde samlet information om navigation og søkort. Begge dele var helt afgørende nøgler til udforskningen af verdenshavene. Faktisk var portugiserne førende inden for søkort. Og da gode søkort var helt afgørende for vellykkede ekspeditioner, blev der spioneret flittigt fra de øvrige søfartsnationer.

Den stabile politiske situation har også betydet en økonomisk ro, som satte handels- og finansfolk i stand til at finansiere det meget dyre projekt at sende et utal af skibe af sted, og etablere befæstede handelsstationer over den halve verden.

6 - Havnen i Lissabon i midten af 1500-t. Flere skibe er ved at blive klargjort til at sejle til Portugals oversøiske besiddelser. Koloreret kobberstik af Theodor de Bry fra ca. 1592 (America Tertia Pars)

8 – Broren til den portugisiske prins i 1426 besøgte den danske konge, Erik af Pommern, som var gift med en portugisisk prinsesse. Erik var selv interesseret i hvordan verden så ud. I 1472 samarbejdede Portugal og Danmark (under Kong Christian den Første) om en opdagelsesrejse mod Grønland, på jagt efter en søvej til Asien gennem Nordøst-passagen. Til højre for våbenskjoldet ses Kaptajn Pothorst, som var med til at sende skibene på opdagelsestogt. Kalkmaleri fra 1501, fra Mariakirken i Helsingør (<http://www.nordenskirker.dk>).

I 1420 begyndte Henrik Søfareren at sende regelmæssige ekspeditioner langs Afrikas vestkyst. I 1432 nåede portugiserne til Azorerne, Madeira og De Kanariske Øer ud for Marokko. I 1444 nåede de til Kap Verde ud for Senegals kyst, hvor den første europæiske handelsstation i troperne etableres i 1462. I 1460 nåede de også frem til Guinea, hvorfra der indledes en kolonisering med dyrkning af sukkerrør og handel med slaver.

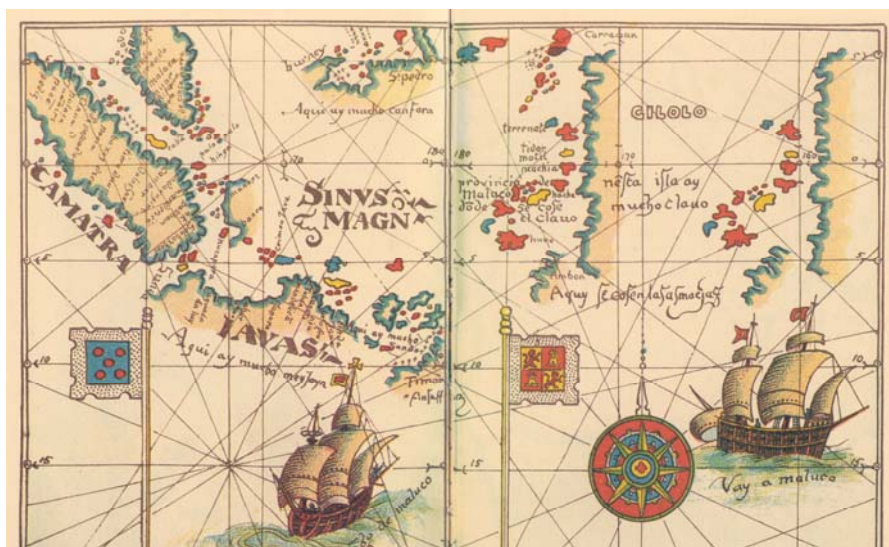

7 – Henrik Søfareren (National Museum of Ancient Art, Lisbon)

I årene efter Henrik Søfarerens død i 1460, blev der ikke udforsket så meget. I den periode var det overvejende købmændene som stod for udforskningen langs Afrikas vestkyst. Først med Kong Johan II, som kom til magten i 1480, kom der atter gang i de store opdagelsesrejser. I 1488 rundede Bartholomeus Diaz Afrikas sydspids og Kap det Gode Håb.

Den spansk-portugisiske opdeling af verden

I 1493 delte Spanien og Portugal verden imellem sig, med pavens velsignelse. Spanien fik retten til landene vest for en linje trukket ned gennem Atlanten, Portugiserne fik retten til landene på den østlige side af denne linje. I 1494 underskrev de to lande en traktat som rykkede grænsen en smule, så Portugal kunne beholde Brasilien, men ellers fortsatte de denne opdeling af verden. I 1529 blev det nødvendigt at udvide aftalen på den anden side af jorden, da landene nu mødtes i Stillehavet. Her blev man enige om en deling som løb midt gennem Australien.

9 – Krydderøerne (Java, Timor, Molukkerne). Fra Riberos officielle verdenskort fra 1529. Her ses opdelingen mellem Portugals og Spaniens del af verden.

Det er en fascinerende tanke, at man på den måde kunne dele verden imellem sig. Det gik selvfølgelig heller ikke så let som det ser ud på papir, for andre lande meldte sig i jagten på krydderierne og de andre rigdomme som verden gemte på. Men i lang tid sparede det landene for at spille store summer på interne kampe.

Ser man nærmere på hvem der stod bag de mange store rejser, både idémændene bag, kaptajner og søfolk i øvrigt, var det dog svært at skelne mellem de forskellige nationer. Flere af de centrale portugisiske opdagelsesrejsende var spanske af nationalitet, og omvendt.

Men tilbage til Portugal. Portugiserne arbejder systematisk. 10 år efter Bartholomeus Diaz' opdagelse af rejseruten syd om Afrika, blev Vasco da Gama sendt af sted for at udforske ruten videre østover, og forhåbentlig finde Indien. Og i 1498 anløb da

11 –Vasco da Gama (c.1635
Bibliothèque Nationale, Paris)

Gama byen Kalikut (Calcutta) på Indiens vestkyst. Samtidig med jagten ad søvejen, havde kongen også sendt en rejsende, Pero la Covilhas, ad landvejen, i fodsporet på de arabiske handelsrejsende. Covilhas kom til Kalikut, hvor kinesiske og arabiske handelsfolk stod for hver deres del af handlen.

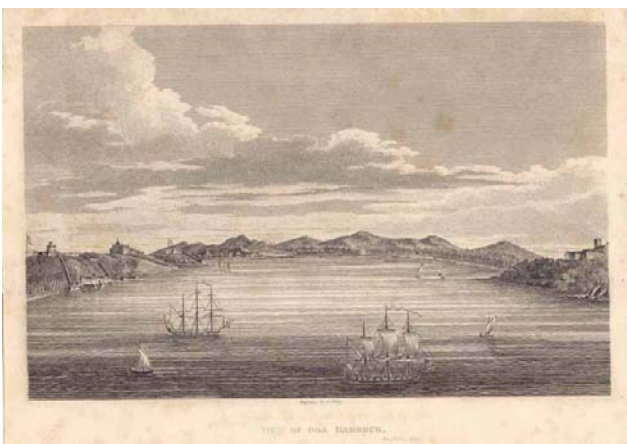
10 –Skibe fra Vasco da Gama's flåde ved Indien 1497 (c. 1568, Academia de Ciencias de Lisboa)

Da Gamas møde med inderne og araberne i Indien var ikke vellykket. Portugiserne blev frataget de fleste af deres varer, inden afrejsen. Så da han efterfølgende planlagde en ny tur til Indien, var han indstillet på vold. Det hjalp! Vasco da Gama terroriserede sig til magten. I 1509 ødelagde hans folk den arabiske flåde.

12 – Arabiske handelsfolk forsøger forgæves at afværge de portugisiske angribere ved Bombay (Livro da Estado da India Oriental, Bocarro 1646).

Portugiserne når Goa

13 - Goa på Indiens vestkyst. (James Forbes, 1813)

I 1510 blev Goa centrum for det portugisiske handelsimperium. Portugiserne blev i Goa de følgende 450 år, så den portugisiske påvirkning i området er stor, den dag i dag, både religiøst, sprogligt, arkitektonisk o.m.a.

Der findes bl.a. en stærk portugisisk inspireret musiktradition som omfatter portugisisk *fado*, som den spilles i Portugal, forskellige stilarter, som er udviklet lokalt gennem tiden, med stærke portugisiske elementer. *Mando* er et eksempel på

blandingsform, triste sange i duetform som akkompagneres af guitar og den lokale lerpotte-tromme *ghumat*.

14 – Mandodansere med Ghurat

Genres bruges bl.a. som akkompagnement til en dans som er tydeligt inspireret af europæisk hofdans, med portugisisk inspirerede dragter. Der synges på det lokale blandingssprog *konkani* (se video på hjemmesiden).

Videre østover

I 1511 erobrede portugiserne, under ledelse af Albuquerque, området Malakka (Melaka, en delstat i Malaysia). Hermed åbnedes vejen videre østover, til krydderiøerne i Indonesien – Molukkerne, Java, Timor. Malakka fungerede frem til slutningen af 1500-tallet som centrum for den østlige del af det portugisiske handelsimperium. På øerne videre østover blev der kun etableret mindre handelsstationer.

De portugisiske erobringer fortsatte videre til Filippinerne, Kina og Japan, men fortællingen her slutter i Indonesien.

Det portugisiske handelseventyr for nedsat kraft

Portugisernes erobring af verdenshavene var en enorm præstation. Udover de østvendte aktiviteter som er beskrevet her, blev også ruterne vestover udforsket, over Atlanten. Her nåede de Brasilien og fandt vejen syd om Sydamerika ud i Stillehavet. Det kan være svært at forestille sig omfanget af denne præstation, ikke mindst i sejlskibenes tid. Turen tog ofte flere år, risikoen for pirater og forlis var stor, og der var ingen af de kommunikationsmidler vi kender i dag. Det viste sig da heller ikke holdbart for portugiserne, at bevare kontrollen over så stort et område i længden.

Handelen over land fra Indien via den arabiske verden til Venedig var allerede kommet i gang igen i midten af 1500-tallet, og Venedig var tilbage som en central distributør af krydderier i Europa. I slutningen af 1500-tallet måtte portugiserne overlade den handelsmæssige førertrøje til hollænderne, som hurtigt organiserede sig med et stærkt handelskompagni: Det Forenede Ostindiske Kompagni (VOC). Denne handelsmodel inspirerede flere andre europæiske lande, herunder Danmark, som i 1616 grundlagde Dansk Ostindisk Kompagni.

Portugiserne i Indonesien

Portugiserne kom til Indonesien i 1513, hvor de etablerede flere handels-brohoveder mellem Molukkerne (hvor de hentede mange af de eftertragtede krydderier), og den centrale handelsstation Malakka (øst for Sumatra). Om bord på de portugisiske skibe var ikke kun portugisere (de har nok kun været i ledelsen), men også slaver med forskellig baggrund - fra Indien (bl.a. Goa), de afrikanske havne og fra de indonesiske øer. Så portugiserne efterlod en meget blandet befolkning, ikke mindst i området omkring Batavia (det nuværende Jakarta), som ligger i den nordvestlige del af Java.

Allerede i 1596 ankom hollænderne til området, og de overtog hurtigt magten fra portugiserne, og de etablerede sig med Batavia som centrum for en blomstrende handel.

15 – Den danske skibslæge J. P. Cortemünde skrev og tegnede dagbog på sine rejser fra 1672-75. Javanske folketyper: maurer (hindu), javaner og kineser (Søhistoriske skrifter V, 1953, Kronborg..

16 – Udsigt til Batavia, ca. 1780 (Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit, LL.05606gk: 326/od/1780)

17 – Fiskemarkedet i Batavia, Andries Beeckman, 1662
(Tropenmuseum, Amsterdam)

Fra byens handelsområde, Tjigersgracht,

Tugu

Lidt uden for Batavia ligger Tugu, en fiskerlandsby. Den blev etableret af hollænderne. Nogle beskrivelser omtaler området som et særligt område, hvor efterkommerne af de portugisiske slaver, som var blevet frigivet i midten af 1600-tallet, fik lov til at bosætte sig. Denne meget blandede befolkning var konverteret til kristendommen og blev samlet kaldt *mardijkerne*. Enkelte beskrivelser siger, at beboerne i Tugu stammede fra en enkelt gruppe portugisiske sømænd fra Goa, i alt 23 personer, som var flygtet fra Banda øerne (sydøst for Java, i retning af Papua Ny Guinea), da det hollandske militær i 1620'erne lavede etnisk udrensning på øerne. Deres skib sank i bugten ud for Batavia og de blev reddet i land. I første omgang blev de fængslet, men senere blev de frigivet og fik tildelt området Tugu. De ernærede sig primært ved fiskeri og håndværk. Området var fra starten af en spændende kulturel smeltedigel, præget af portugisiske, indiske og malaysiske elementer.

18 - Mardijkere fra Tugu (Maleri af Churchill fra 1704, Wikipedia)

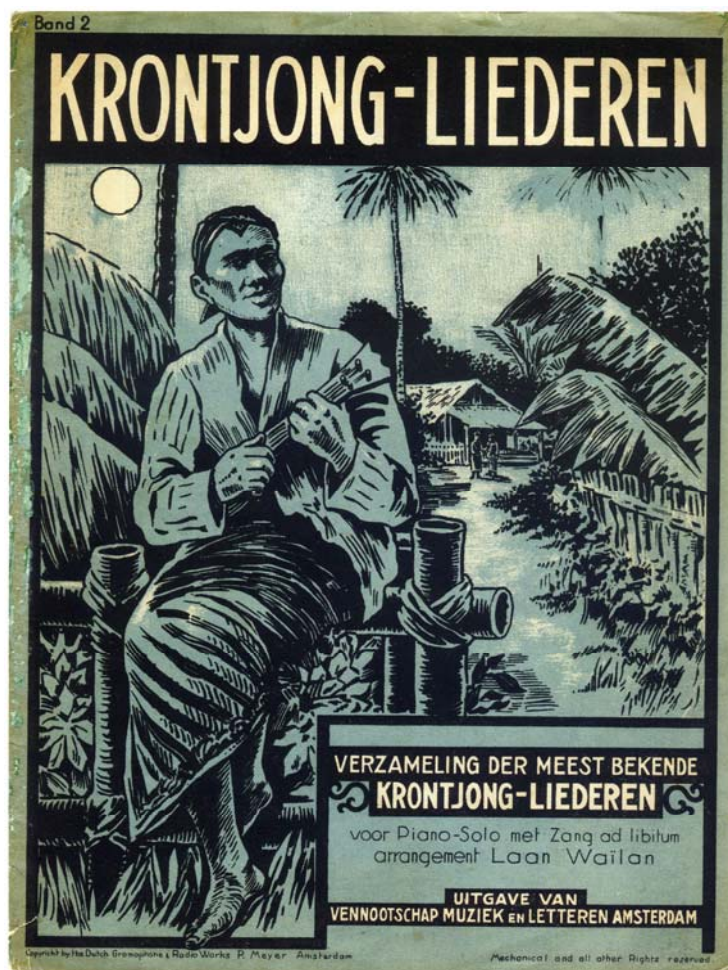
19 – Foto af to populære skuespillere fra 1930'erne

Uanset hvilken fortælling der er den historisk korrekte, så var det i byen Tugu, blandt efterkommerne af disse portugisiske slaver eller sømænd, at *kroncong*-musikken blev udviklet.

Kroncong

Den indonesiske *kroncong* (nogle steder staves det *keroncong* eller *krontjong*), har rødder i den musik som de portugisiske søfolk tog med sig, da de i 1500-tallet rejste østover og handlede med Java. Det er en musik som, lige som al anden havne-sømands-musik, tager udgangspunkt i søfolkenes oplevelse af adskiltheden, savn og afstand; sentimentale sange om kærlighed og om hjemmet. Og melodierne er oftest så enkle, at de bliver husket generation efter generation.

Havnemusik fra Portugal... de fleste vil nok tænke på *fado*, for fadoen er opstået i Lissabons knejper. Der findes da også flere beretninger om at *kroncong* skulle stamme fra *fadoen*, men som Carmina Carvalheiro skriver i artiklen 'Fadoens historie'³, opstod *fadoen* reelt først i 1800-tallet, længe efter at portugisernes rolle på Java var udspillet og efter at *kroncong*-musikken havde fundet sin form. Så den javanske *kroncong* er ikke et barn af *fadoen*, men en af dens halvsøskende. Forældrene til begge stilarter er på den ene side de traditionelle portugisiske folkesange. På den anden side stammer inspirationen fra de mange andre kulturer som prægede det portugisiske samfund, som resultat af Portugals mange kontakter ude i verden: Fx melodier som blev efterladt af muslimerne fra Nordafrika (da de sidste blev trængt tilbage til Marokko i 1600-tallet), og træk fra kontakten med Brasilien.

20 - Forside fra en af de mange sangbøger med populære kroncong-melodier, som udkom både i Indonesien og blandt indonesere i Holland.

³ Artiklen ligger på hjemmesiden.

Referencer

Litteratur

- Becker, Judith (1975) Kroncong, Indonesian Popular Music. In: Asian Music, vol. 7, No 1.
- Carvalho, Carmina (2011) Fadoens historie. Upubliceret foredrag.
- Cortemünde, J.P. (1953) Dagbog fra en ostindienfart 1672-75. Søhistoriske Skrifter V. Helsingør: Handels- og søfartsmuseet Kronborg.
- Dijk, Henk Mak v. (2007) De oostenwind waait naar het westen. Amsterdam: KITLV Uitgeverij.
- Grove Music Online: Indonesia, §VIII: Pan-Indonesian musical developments:
<http://www.oxfordmusiconline.com.ep.fjernadgang.kb.dk/subscriber/article/grove/music/42890pg8>
- Heins, Ernst (1975) Kroncong and Tanjidor – Two cases of Urban Folk Musik in Jakarta. In: Asian Music, vol. 7, No 1.
- Levenson, Jay A. (red.) (2007) De Wereld Rond – Portugal, een wereldrijk in de 16e en 17e eeuw. Bruxelles: Bozar Books.
- Orth, Thomas (2001) De Store Opdagelsesrejser. Århus: Systime.

Hjemmesider

- De arabiske handelsmænd til Venedig: <http://snylterstaten.dk/mka/manifest/kapitalismens-oprindelse-handelskapitalen-1.html>
- Goa: www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00routesdata/1500_1599/goa/earlyviews/earlyviews.html
- Java: www.livinginindonesiaforum.org/showthread.php/10163-Jakarta-now-and-then
- Kroncong: <http://driwancybermuseum.wordpress.com>
- <http://indonesiansinger.blogspot.dk/2010/12/gesang-is-maestro-of-keroncong.html>
- Om Stambul-teater: <http://dutch.berkeley.edu/amerindo/komedie-stamboel/>
- Peregrinacam: http://500anosportugaltailandia.blogspot.dk/2009_07_01_archive.html
- Portugals handelsimperium: <http://verdenshandel.dk/portugal/index.html>
- Riberos verdenskort: <http://www.papuaweb.org/gb/peta/sejarah/collingridge/index.html>

Musik

- Musik langs hele den portugisiske rejserute: VIAGEM DOS SONS: www.tradisom.com/pt/catalogo/discos
- Music of Indonesia, Vol. 2: Indonesian Popular Music: Kroncong, Dangdut, and Langgam Jawa: www.folkways.si.edu/albumdetails.aspx?itemid=2298
- Streetmusic of Java: Kroncong, dangdut, ronggeng, langgam jawa, kerawitan: OMCD 006: www.kiwipacific.com/product_info.php?products_id=145
- Knejpemusik: www.javagamelan.dk/Knejpemusik.html

